

Stenmangeln i Horred

Kjell-Åke Brorsson

Horred ligger i den södra delen av Marks kommun och gränsar till Halland. Liksom i övriga delar av Mark, har **textilnäringen med hemväverskor** inneburit en omfattande verksamhet. Under 1800-talets första del var det vanligt med hemvävning i nästan varje hem. Denna verksamhet med hemväverskor och en mängd vävnadsförläggare har funnits på orten ända fram till 1940-talet.

I Klockaregården, som ligger i Horreds kyrkby har Horreds, Istorps och Öxnevalla Hembygdsförening sitt säte och hembygdsmuseum

Klockaregården, Horreds,
Istorps, Öxnevalla
Hembygdsförening och museum.
Foto från 2014.

Helt unik i detta museum är en stenmangel, som använts i stordrift för mangling av textilier åt förläggare på orten och runt omkring. Det är känt att man manglade linne, i stor skala redan på 1700-talet i Marks härad. I början av 1890-talet fanns mangeln på gården Källeberg i Öxnevalla socken, där vävnadsförläggare Johannes Johansson bedrev verksamhet med vävnader från cirka 1870. Dess tidigare historia är okänd, men den kan vara byggd **redan på 1700-talet**.

Stenmangeln i hembygdsmuseet, mangelkistan fylld med sten väger ca 20 ton. Foto från 2006.

Mangeln kom så småningom till gården Annelund, som låg vid Varbergsvägen i Horred. Annelunds gård och mangeln ägdes först av James Ohlsson (Kims) och via arv efter dennes syster, blev Göran Karlsson siste ägaren.

Tidigt kom hembygdsföreningen att bli engagerad i att bevara stenmangeln i Annelunds gård. Marken var såld till Marks kommun och här skulle exploateras. 1977 fick föreningen erbjudande från Kulturnämnden att ta över mangeln under förutsättning att mangeln ej skulle behöva flyttas. 1979 tog man fram en folder om mangeln och mangelboden skulle göras iordning. 1983 upprättades avtal mellan Marks kommun och föreningen och 1984 skedde visningar för besökare. 1987 beslöts att mangeln skulle flyttas till Rydals museum då marken nu skulle tas i anspråk för byggnation. Det visade sig att flytt till Rydal blev för dyrt och man kom då på lösningen att flytta den till ladugårdsbyggnaden i Horred Klockaregården som ägdes av Marks kommun. Efter en ombyggnad av ladugården kunde mangeln flyttas dit på hösten 1993 och en invigningsfest ägde också rum. Många besökare har sedan dess besökt museet för att titta på visning av mangeln i funktion, på samma sätt som då den var i bruk.

I Annelund hade den fram till någon gång på 1920-talet drivits med så kallad **hästvandring**, innan man övergick till elektrisk drift med remtransmission tillverkad av Borås Mekaniska Verkstad. Under hästvandringens tid behövdes det **3 – 4 man för att sköta mangeln**, men därefter kunde mangeln skötas av en man som klarade att mangla 80 handdukslängder varje dag. Vid hästvandringen använde man sig av en lodrät axel med ett stort kugghjul av trä cirka 2,3 m i diameter, vilken var fästad i taket. Hästen spändes för en dragbom, som drev runt hjulet. En axel förde över kraften från kugghjulet och utväxlingar till mangeln.

Kugghjulet med en diameter på 2,3 meter. Vid hästvandringen fördes kraften över till mangeln via en träaxel. Foto från 2006.

Verksamheten med och omkring mangeln krävde en golvyta på ca 135 kvadratmeter. Enligt vad som berättas blev hästen så upptränad att den vände efter tillrop, när mangeln skulle dras åt andra hållet. Bror Svensson från Horred hade arbetat med mangeln som lärling 1926. Efter ett år fick han mangla själv med en annan lärling under sig. Den siste som skötte mangeln under många år var Erik Bryngelsson från Öxnevalla. Verksamheten upphörde 1969.

Förutom ortens vävnadsförläggare, användes mangeln av förläggare från Kungsäter, Gunnarsjö och Björketorp. De stora förläggarna i Kinna hade egna manglar. I Annelunds ladugård var mangeln i drift fram till 1969 och flyttades hösten 1993 till Klockaregården.

Mangeln är sannolikt **en av de största i hela världen**. Endast fyra av liknande modell är kända i Europa. En finns i Steinhude i Tyskland, byggd 1855, och den ser precis ut som denna i Klockaregården, men har mer järn i driftfunktioner. Kanske är föreningens äldre då den har mer träkonstruktioner. En liknande mangel finns i Österrike och en i Italien. Storleken på

mangeln är: bredd 1 m, höjd 1,8 m och längd 8,0 m. **Mangelkistan** som rymmer ca **7 kubikmeter sten**, väger cirka **20 ton** när den är fylld. Järnbeslag och kraftiga järnskruvar håller ihop konstruktionen. Botten är av 6 tums tjockt timmer, troligen av bok, sidorna är av 4 tums plank av furu eller gran. Genom att mangelpodiet lutar i båda ändarna kan den tunga kistan tippas så att kavlar med vävnad kan läggas in eller tas ut under mangelkistan.

Kaveln eller kövlet där linnegodset var rullat. Foto från 2006.

Linnegodset som skulle manglas bestod av **vävlotter** (100 alnar) av handdukstyg och 12-meterslängder av duk- och servettyg. Linnen dänktes först för hand med en **trävisp** som doppats i vatten. Tyget var utlagt på ett väggfast bord. Efter eldriftens införande dänktes tre tygbredder åt gången i en **dänkmaskin** som bestod av en vattenfylld behållare med snurrande valsar, varav en var borstklädd. Tyget löpte mellan valsarna. Efter dänkningen rullades det fuktiga linnegodset på **rullestolen** över och under ett flertal smala bommar i speciell ordning. Linnen sträcktes och rättades också ut i rullestolen mot en snedräfflad, plan ribba.

Tyget var veckfritt när det till sist rullades över på kaveln. **Kaveln** eller kövlet var gjord av **masurbjörk**. Linnegodset manglades två gånger. Mangelduk användes inte. Bord, bänkar och redskap hölls alltid rena. Rullningsproceduren upprepades mellan varje mangling för att undvika att det blev veck på linnen. När manglingen var klar hade **linnet sträckts ca 10 %**.

Rullestolen, Foto från 2006.

Detalj från räkne - och spilleverket >

Efter manglingen lyftes kaveln över till **räkne- och spilleverket**. I den numera remdrivna maskinen rullades linnegodset upp på en tygklädd mätrulle. Varje varv på denna markerade en meters längd. Räkneverket är handsmitt och precisionstillverkat. Från räkneverksbommen sträcktes linnegodset över en annan bom av ebenholz. Slutligen rullades det på en plan, flat stålskena, som var konstruerad så att den kunde delas diagonalt och därför lätt kunde dras ut ur tygpacken.

Linnegodset som vävts av skickliga väverskor i gårdarna runt om i bygderna hade nu blivit en färdig produkt. Nu kunde vävnadsförläggarna hämta sitt material i mangelboden, för eventuell bearbetning. Efter kontroll, märkning och packning, skedde nu leverans till återförsäljare och slutkunder.

Hos till exempel vävnadsförläggaren Johan Johansson på Näverås i Horred, fanns enligt gamla dokument 30 olika storlekar av linnedukar att tillgå. Storlekar från 75 x 75 till 150 x 340 cm. Det bredaste som kunde vävas var 150 cm. Servetter fanns i 4 storlekar från 50 x 50 till 75 x 75 cm och handdukar i 60 x 85 och 60 x 90 cm.

Hembygdsmuseet inrymmer också en levande vävstuga och en snickeriverkstad. Under sommartid är museet öppet för visning av föremålssamlingar. Museet är väl värt ett besök med tusentals föremål från jordbruk, skog, textil- och träindustri. Se också föreningens hemsida www.hembygd.se/horred.

Anmärkning. Hemvävningen var ett hantverk, som årligen sysselsatte tusentals väverskor i de olika orterna i nuvarande Marks kommun. Det fanns vävnadsförläggare, som hade upp till 2000 väverskor. Ett flertal pampiga förläggargårdar speciellt i Kinnatrakten vittnar om en framgångsrik verksamhet. Hemvävningen var en viktig inkomstkälla, som gav hemmen och gårdarna ett betydande tillskott till ekonomin.

Källor:

Gunnar Ahlberger, Marks Historia.

Intervjuer med ordsbor.

Uppgifter från order- och bokföringsböcker.

Horreds, Istorps och Öxnevalla hembygdsförening.

Kjell-Åke Brorsson, text och foton. December 2014.

Hagalunds Tvätterimuseum 2 februari 2021.

Med vänligt tillstånd av Kjell-Åke Brorsson,

Släktföreningen Annika och Torkel i Berg

www.annikaochtorkeliberg.se